

ELŐTÖRTÉNETÜNK AKARÁS-VÁLTOZATAI

Bosnyák István: *Szóakció I.*, Forum Kiadó, Újvidék, 1980

Művészet és társadalmi hasznosság formájának kérdése alighanem akkor merülhetett fel legelőször, amikor (valamikor, valahol) az ember egyediségét, ösztönletét, kiválásra való hajlandóságát a vélt vagy valós közjó érdekében rendszabályozni igyekeztek. Az ész és az ösztön e létfenntartási szükségletből eredő differenciálódása a megbomlott azonos-ságot a művészet társadalmasításában igyekezett újjáteremteni. Ennek helytől, időtől, társadalmi, faji, nemzeti struktúráktól függően igen sok változata jött létre a kultúra történetében. Az általános képlet számunkra különöset is rejt: a mi világunkban a nemzeti, sőt a kisebbségi komponens súlyosbította azt a problémát, amelyre megnyugtató tartós megoldás sohasem született a történelemben.

Kezdetben vala az utópia — Bosnyák István tanulmánykötete nem véletlenül kezdődik a pozsonyi (a bécsi) *Tűz* koncepciójának sokoldalú elemzésével. Az emberek abban az időben még hittek is abban, amit meghirdettek. A Tanácsköztársaság bukása csupán az illúzióknak egyik felét semmisítette meg, a szellemi élet — ha a szűkre szabott határokon kívül és ha leegyszerűsített formában is — továbbra is hírt adott magáról. Mennyire jellemző, hogy a fáklyavivők (nacionalista elfogultság és nemzetközpontúság nélkül!) a lelkesedés spontánul teremtő többletében hisznek, s az (ön)megsemmisítés közelébe jutott magyarságot kulturális összefogással, platonikusan értékelve át a Kossuth-konföderáció gondolatát, igyekeznek életben tartani. Béke-missziót hirdetnek, összefogásra buzdítanak, a többségi nemzetekkel teremthető hidak építésének fontosságára emlékeztetnek — csak éppen az új életfeltételek törvényeit nem ismerhetik egyelőre, csak éppen a valóságismeretekből vizsgáztak gyöngéire. A hangadók tudniillik emigránsok, akik naivitásukban nem tudják, hogy a („Tűz”) rövidesen fa nélkül marad, minthogy a kultúra a legtöbb ember számára nem cél, hanem adottság, a létegyensúly eszköze — minőségétől és funkciójától függetlenül. Szerencsére egy nagy kezdeményezés sem bukhat el olyképpen, hogy legalább nagyszerű példát ne szolgáltatson. Törekvések keresztesződtek, kapcsolatok alakultak ki, s ha ez a fajta nemzetköziség csak elvétve produkált is elsőrangú művészi eredményeket, a humánium melletti nyílt kiállítások, az emberi lény veszélyeztetettsége miatti kiáltások feledhetetlenné és felmutathatóvá teszik a *Tűz*től más, kisebb központok felé gyűrűző indításokat. A nagy hátrányok előnye itt mutatkozott meg először: a Pestről való elzártság következtében ekkor nyíltak meg a magyar nyelvű kultúra polifonikus-ságának lehetőségei. Lehetőségei — minthogy az egybehangzást, az egymást hallást, az ideológia mind a mai napig hátráltatta, vagy pedig

teljesen megakadályozta. Bosnyák kimutatásai szerint — számunkra meglehetősen meghökkenető módon — a lap az itteni, valamit az ide került magyarok között keltette a legnagyobb visszhangot — nyilván az akkori parlagi kulturális feltételek szorításának következtében.

A *Szóakció* szerzője méltán állítja, hogy irodalmunk kezdetét tulajdonképpen innen, a *Tűz* által szított lángtól kell datálnunk, hiszen a mi szellemi honfoglalásunk vitái ebben a nemzetköziségre és helyszínek felé egyaránt mutató magatartásban gyökereznek. Bosnyák nem foglalkozik külön az *Úttal*, nyilván azért, mert úgy érzi, a *Tűz* kapcsán már elmondta a lényegét. Minthogy az előbbi az eszményeket, a későbbi jugoszláviai magyar irodalom pedig a józanabbul mérlegelő gyakorlatot jelentette —, ezért szükségszerű színvonalbeli különbséget mutat a mérleg, még akkor is, ha Bosnyák inkább csak elméletileg kifejtett törekvéseket tanulmányoz. Nem akar hinni a csodákban, váratlan fordulatokban, ezért a fejlődés vagy visszaesés új láncszemét mindig a korábbihoz kapcsolja, s az utána következőre is utal. Módszerét olykor erőlteti is — méghozzá abban „az *Új Szimposion* indulása előtt” írt tanulmányában, melyben a „Szenteleky-rejtélyt” igyekszik megfejteni. Majtényi Mihállyal szemben azt bizonygatja, hogy Szenteleky-nél pálfordulás helyett egyenes út vezet a helyszínektől való idegenkedéstől a kisebbségi szerep tudatos vállalásáig. Az argumentuma csupán annyi, hogy Szenteleky Dettre Jánoshoz írt levelének néhány sorából „botfűlőség” nem kihallani „annak az embernek a hangját, akinek *más* szempontjai is vannak, mint pusztán és csakis — irodalmiak... Azonban ezeknek a »más«, azaz: *kisebbségi* szempontoknak egyelőre még nem képes alárendelni a maga és mások *igényes* alkotói hitvallását...” Én inkább nem ijedek meg a „botfűlőség” vágyától, de a levélrészletből (melynek idézésétől itt eltekintek — egyébként 49—50. p.) szerintem nem tűnik ki az, hogy Szentelekyt abban az időben az irodalmon kívül más is érdekelte. Sőt továbbmegyek: a Vajdaság későbbi Kazinczyját akkor az irodalomnak is csak egy kifinomult éterikus változata vonzotta. Elég csupán azokra a lírai hangvétellű Szenteleky-művekre emlékeztetnünk, amelyeket valamennyien ismerünk, s amelyek hangulatánál nagyobb fokú világidegenséget elképzelnünk is nehéz.

Ez persze csupán részletkérdés, még akkor is, ha nem lényegtelen. A legfontosabb, hogy az egymást kiegészítő Bosnyák-tanulmányok bizonyítják, miszerint a külső kényszerből, megalkuvásból, hamis tudatból vállalt kisebbségi kulturális program akaratlanul is epigonizmust és dilettantizmust alapoz meg. Az önvédelemre kényszerült kisebb népcsoport fennmaradása érdekében, helyes megoldásra nem lelve, nemigen válogathat az eszközök között. A másoktól való csupán érthető, de teljességgel nem indokolható elzárkózás automatikusan meghamisítja a kultúra jelenségei megítélésének mércéjét. Az igazság fogalma idegen attól a kisebbségi (ál)közösségtől, mely az együvé tartozás, a közös sors és a

kultúra egységében megvalósuló testvériesség álmával szeretne takarózni, a kívülről fenyegető zord idő ellen. Szinte hihetetlen, hogy a szerbesítés állampolitikájával is fenyegetett kisebbségi kultúrában a művelt és igényes Szenteleky többek között ilyen valósággal szégyenteljes megalkuvásokra kényszerül: „Kevesen vagyunk és ezért egy-két dilettánsnak mégis meg kell bocsátanunk.” A rációt ekkor a mítosz kódósítja el, a társadalom realitását a kisebbség közösségi fikciója helyettesíti, a felismerést a megszépítés homályosítja el.

A mai gyökeresen megváltozott feltételek mellett is érvényes koncepciót Bosnyák István szerint — mind az esztétika, mind pedig a forradalmi gyakorlat területén — a *Híd*-mozgalom teremt meg. A szociális érzékenységet is mutató fiatalok cselekvésprogramja az esztétikát is a társadalmi harc fegyverévé teszi — kár azonban, hogy a szerző nem tér ki az elmélet és a művészi igénnyel készült szövegek szembesítésére. Így a háború előtti *Híd* művészetének megnyugtató kiértékelése még várat magára. Bosnyák a kritikátlanságba süllyesztő egység-elveket szinte teljes egészében a *Kalangya* számlájára írja, majd — a helyzet megismétlődésére érezve rá — a háború utáni kultúrpolitikai csatározásokban mutatja ki. Az igazi megoldás szerinte a komplexusok nélküli nyitottság, a beteges önvédelem feladása. Ez azonban csak perspektivikus elmélet, tiszta képet akkor kapnánk, amennyiben sokoldalú és becsületes felméréseket végeznénk művelődésünk háború előtti, valamint azt követő állapotáról.

VAJDA Gábor

AZ IDŐ CSOMÓPONTJAI

Juhász Erzsébet: *Homorítás*, Forum Kiadó, Újvidék, 1980

Öt évvel ezelőtt Juhász Erzsébet *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című novellás kötetéről szólva használta egyik kritikusa a most megjelent regény címének előképét: „Önmagától, valós lététől szeretne szabadulni, elhagyni önmagát, hogy belefeledkezessen a fikcióban megteremtett homorú valóság törvényrendszerébe.” Az akkori melléknév most főnévi változatban áll a könyv címlapján. Ezért talán nem beleértés, hogy a *homorítás* a regény valóságos kulcsszava. Annál is inkább, hiszen szorosan kapcsolódik az idő fogalmához, mivel a *Homorítás* nem más, mint négy nemzedék sorsának rendkívül tömör és különös hangvételű írói bemutatása.

A kilenc fejezetre osztott regény kezdő és befejező része visel csak címet: ouverture (nyitány), illetve kóda (befejező rész). A zenéből köl-